

Юрій Осінчук*

 <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ ІЗ КОРЕНЕМ *-МУК-/-МУЧ-* В СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVII СТ.

ECCLESIASTICAL SLAVICISM WITH THE ROOT OF *-MUK-/-MUCH-*
IN THE OLD UKRAINIAN MONUMENTS OF THE 16TH AND 17TH CENTURIES

Keywords: historical and contemporary dictionaries, monuments of Ukrainian writing, semantics, church Slavonic words

Słowa kluczowe: słowniki historyczne i współczesne, zabytki piśmiennictwa ukraińskiego, semantyka, cerkiewnosłowianizmy

Кожен дослідник, який прагне описати минуле свого народу, вивчити історію його духовної і матеріальної культури, звертається насамперед до першоджерел – писемних пам'яток того чи іншого народу. Всебічно вивчити і схарактеризувати на різних рівнях українську мову староукраїнського періоду історики мови мають змогу за допомогою писемних текстів, що увійшли до канону джерел історичних словників, зокрема *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* [СУМ^{16–17}], *Історичного словника українського язика* за редакцією Є. Тимченка [ІСУЯ] та їх лексичних Картотек, які зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Названі історичні словники репрезентують „не лише лексичне багатство, а й моменти активізації окремих коренів слів на різних рівнях мови” [Войтів, 2015, с. 412]. Писемні джерела різних стилів і жанрів української мови XVI–XVII ст. (зокрема пам'ятки ділової мови, полемічної, художньої та перекладної літератури, релігійного та наукового стилів, хронікально-літописної

* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, відділ української мови, вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна; email: osinchuk@gmail.com.

літератури, щоденники та листи, маргіналії тощо [Кровицька, 2005, с. 29; Дидик-Меуш, 2018, с. 26–27]) дають змогу глибоко вивчити семантичну структуру конкретних словотвірних гнізд, зокрема гнізда із коренем *-мук-/-муч-*.

Об'єктом нашого дослідження стала церковнослов'янська лексика із коренем *-мук-/-муч-*. Мета пропонованої розвідки – проаналізувати функціонування та вживання цієї лексики у *Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.*, в *Історичному словнику українського язика* за редакцією Є. Тимченка та в їх лексичних Картотеках. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити склад і семантику церковнослов'янських слів із коренем *-мук-/-муч-* в українській мові XVI–XVII ст.;
- подати хронологію появи та історію виникнення слів;
- зафіксувати лексичні словосполучення, до складу яких входять досліджувані лексеми;
- з'ясувати фіксацію аналізованих лексем у сучасній українській літературній мові;
- простежити вживання досліджуваних церковнослов'янських слів в українській церковній практиці візантійського обряду (Православна церква України, Українська греко-католицька церква).

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. із коренем *-мук-/-муч-* фіксують різні за структурою слова та графічні й фонетичні варіанти: *великомученикъ, великомученица, мука, мучение (мученіє, мученіє, мучѣніє), мученикъ (мученникъ), мучениця (мученица), мученицко, мученический (мученической, мученичестий, мученичьский, мученичьскый), мученичество, мучилище, мучимый, мучительний, мучительски (мучителски), мучительский (мучителский), мучитель, мучительство (мучителство), мучити (мучіти, мучыти), мучный, мучовати, первомученыкъ, пръвомученица* тощо [КСУМ^{16–17}; КІСУЯ].

До спільнослов'янської лексики належить слово *мука* 'страждання'; пор.: р., бр. *мука*, др. *мука*, п. *тѣка*, ч., слц. *тика*, болг. *мъка*, м. *мака*, слн. *tíka* < **тѣка* 'мука', очевидно, пов'язане з *тѣка* 'борошно'; споріднене з лит. *tánkuti* 'м'яти' [ЕСУМ, т. III, с. 531].

Старослов'янська лексема *мѣка*, що відповідала гр. *βάσανος, βασανισμός* у старослов'янській мові, окрім загальної абстрактної семантики 'мука, муки', у давніх перекладних пам'ятках розвинула ще значення 'знаряддя для тортур' [ССЯ, т. II, с. 270–271]. За посередництвом давньоруської [Срезневський, т. II, с. 193–194; СДЯ, т. V, с. 42] зі старослов'янської слово *мука* потрапило у староукраїнську мову і функціювало як багатозначне в різних жанрах і стилях. Різноманітні писемні пам'ятки української мови XVI–XVII ст. свідчать про велику активність вживання слова *мука* зі семантикою '(страждання, зумовлені фізичним болем, душевними переживаннями) мука': *Потомъ былъ*

том҃ с҃дѣ. і м҃чено. иныи не вытривали. померли в м҃кахъ (Острог, 1509–1633 Остр.л. 131 зв.)¹; О божом царствѣ и муках поведал и покаяніе преже смер҃ти подал (к. XVI ст. Укр.п. 82); г(с)дѣ избавите(л) на(ш) в шести(и) днѣ шабасѣ бы(л) ра(с)паты(и), ст҃иы его м҃кою свѣжо перестрашены, цѣлои но҃чи не спали (серед. XVII ст. Кас. 31) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; Судь... Хвеска Лоповича вздаєть на трикротную муку (1683 Арх.Мот. 129)² [КІСУЯ]. Див. ще у пам'ятках XVIII ст.: А предсе конца не возмутъ праведныи в радости, а грѣшныи в муках (Пам. укр.м. IV, 37 (Сок.Рк.)) [КІСУЯ]; Еслиби человекъ подозрѣній хоч без лица пойманній биль а прежь сего суженного его за злодѣйство... то на муку виданъ будеть (Стат. 78 б) [КІСУЯ].

У межах цього значення виділено стійкі словосполучення, які доповнюють і розширюють семантику досліджуваного слова: **быти въ мукахъ** 'мучитися': оум̄рь тыжь и бѣгатыи и в^ѣ пеклѣ по(д)неслѣ ѡчи свои кѡли южь биль в^ѣ моукахъ и оуздрѣль авраама здалека и лазара (1556–1561 ПС 294) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. III, с. 127]; **себе ѡтдати мукамъ** 'страждати; мучитися': за своє не(д)бальство тылко сѡми себе несме(р)те(л)ны(м) ѡ(т)дали моука(м) (Острог, 1607 Лѣк. 43) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; **терпѣти муку, муку терпѣти** 1) 'без нарікань переносити фізичні або моральні страждання': терпять мѡтки м҃ки: Гдыса з^ѣ плѡдомъ в^ѣ оутрѣбахъ. недозрѣлымъ кѡать (Вільна, 1620 Лям.К. 3); ѡ Преч(с)таа Пѡнно... самѡ болестныи вевнѣтръ терпишь м҃ки. Кгды чистого катѣють нечистыи рѣки (Львѣв, 1631 Волк. 9 зв.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; 2) 'зносити всілякі життєві труднощі': Хотай Бѣды... штоденныи м҃ки Терплю, предса в^ѣ поль вѣку боюса розлѣки (Вільна, 1620 Лям.К. 6) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

У матеріалах Картотеки історичного словника XVI – першої половини XVII ст. слово *мука* засвідчено ще зі значенням 'катування, торттури, муки': мы... тую челядь, которая была з оное катовские муки хора, не держали есмо у везеню (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 410); за... злый учинокъ... Пекарского срокгою мукою страчено (поч. XVII ст. КЛ 90) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Окрім цього, семантику досліджуваної лексеми увиразнюють стійкі словосполучення, які контекстуально близькі та пов'язані між собою семою 'завдавати фізичного болю, страждання', напр.: **выдати на муку** 'мордувати, катувати кого-небудь; стратити': Ѱста(в)уємъ кгды бы на которого члѣвка простого подозреного... знаки злоде(и)ские были пописаны... то(т) члѣкъ має(т) быти выда(н) на м҃кѣ (1566 ВЛС 105 зв.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; **муки чинити** 'мучити, катувати кого-небудь': тамъже приведъши, муки розмаитые, ведле воли своей, чинили, збили, зморьдовали, и до господы, и до везеня сажали (Луцьк, 1590 АрхЮЗР 1/I, 274) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; **муку терпѣти** 'заснавати (заснати) фізичного

¹ Умовні скорочення цитованих джерел із СУМ¹⁶⁻¹⁷ та КСУМ¹⁶⁻¹⁷ див.: [СУМД¹⁶⁻¹⁷].

² Умовні скорочення цитованих джерел із ІСУЯ та КІСУЯ див.: [ІСУЯ, с. ІХ–XXIII].

насилства, катування»: а іншіє такъ еп(с)кпи, тако митрополити не могъчи таки(х) моўкъ вытерпѣти, подписовалиса до той змышленоу оунѣи (Острог, 1598 Ист.фл.син. 51) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Окремо у релігійних і богословських пам'ятках досліджуваного часу із словом *мука* виділяємо словосполучення, які об'єднані семантичними компонентами 'фізичні і душевні страждання Ісуса Христа', 'катування Ісуса Христа', зокрема такі: **на муки себе выдати** 'азнати катувань, тортур': Хс̄... доброволне а не з^ѣ мѣсѣ на мѣки... себе выдалъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 148) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; **принати муку** 'азнати нестерпних мук, страждань від тортур': А коли ю(ж) // былъ часъ, сѣлъ за столъ. а дванадеса(т) ап(ст)ловъ с нимъ. и рекль имъ. жадалъ єсми абы(х) тоую пасхоу яль с вами прѣвѣи и ниж'ли пріймоу мо(ѣ)коу (1556–1561 ПЄ 318–318 зв.); **терпѣти муку** 'азнавати (азнати) фізичного насилства, катування': Гди би внъ билъ бж̄їи сн̄ъ, не терпѣлъ би внъ муки, Не выдавалъ би внъ себе въ жидовскіє руки (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 20) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Страждання Божого Сина – Ісуса Христа на Хресті, який віддав життя за спасіння людського роду, у релігійних, полемічних текстах і пам'ятках художнього стилю XVI–XVII ст. передано такими словосполученнями: **мука Господа, мука Спасителя, мука Христова, мука Господна** 'страждання Сина Божого на Хресті, який віддав життя за спасіння роду людського': тако швча на заколеніє ведеса... теды того напо(л)нилоса нн̄ѣшнего ст̄го // дне чере(з) того тихого и неви(н)ного агньца пре(з) мѣкѣ га̄ нашего іс̄ х̄а̄ (поч. XVI ст. УЄ № 236, 14–14 зв.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; Розмышлан'є ш мѣцѣ х̄а̄, сп̄сителя нш̄го (Львів, 1631 Волк. 1); Другая оказія – часу приближання муки Христовы, оная прозба матки сыновъ Зеведовыхъ... абы сѣдѣли одинѣ по правици, а другій по лѣвици Христа во царствіи Его (Київ, 1621 Коп.Пал. 462) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; если бы са моўка г(с)на ро(с)паматывалъ, нѣ машъ нѣчогó, штобы са не зносило анѣмоушо(м) спаналы(м) (поч. XVII ст. Проп.р. 305) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Відомо, що після земного життя, за ученням Церкви, праведні наслідують рай – вічність в Царстві Небесному, а грішники відійдуть до пекла для вічних мук. Указівку на існування важких і нестерпних мук у пеклі в релігійно-богословських і полемічних текстах староукраїнської доби виражають стійкі словосполучення із компонентом *мука*, зокрема: **мука вѣчная, вѣчная мука** 'страждання грішників у пеклі': да избавить на(с) хс̄ь бг̄ь. ш(т) мѣки вѣчноє [Чет., с. 362]; Мтка Бжаа от вѣчныхъ мукъ менѣ пекелныхъ боронить (XVII ст. Гал.Гр.Розм. 4–6) [ІСУЯ, т. I, с. 126]; **мука пекелнаа**: правѣ(д)ны(х) дш̄и сж(т) во роука(х) бж̄їи(х). а не до(т)кне(т)са и(х) моука нѣк(д)ы пекѣ(л)наа (к. XVI ст. УЄ № 31, 96 зв.); Тая мука (мовить) пекельная тымъ будетъ тривати, которые, потерявши а не заховавши крещенія, на вѣки загинуть (Вільна, 1595 Ун.гр. 131) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; **муки гесенскиє**: ктó чáсто ро(з)мы(ш)лас(т) //

в мѣкахъ геєнскихъ;... таковѡгѡ геєна ш(т)вѡдитъ ш(т) грѣхшвѣ смертелны(х) (Чернігів, 1646 Перло 120–121) [КСУМ^{16–17}]; Грѣшници... въ мукахъ геєньскихъ възревуть стогнамамъ (XVII ст. Транк.Зерц. 38) [КІСУЯ]; **огненная мука**: геєна огненная мука (II пол. XVI ст. ЛА 181) [КСУМ^{16–17}]; **пекельныє муки**: Што оучинимъ тогда, коли до пекельны(х) мѣк погнаны бѣдемо; не бѣдетъ тамъ жадноѡ фѡл'ги (Київ, 1637 УЄ Кал. 42) [КСУМ^{16–17}].

Спорадично у джерелах XVII ст. слово *мука* функціювало із семантикою ‘(суворе покарання, відплата за що-небудь) кара’: Православний: Души справедливых (письмо святое мовить) суть въ рукахъ Божіихъ, и не доткнется ихъ мука (1603 Пит. 61); *домагаѣмоса, абысьса вы(з)воли(л) с тоє проклатое неволѣ, и до пе(р)шеє во(л)ности наве(р)ноу(л) помысливши, и(ж) за то(т) блоу(д) боуде(т) моука, а за пе(р)шій добрый живо(т) оучитвость* (Острог, 1607 Лѣк. 65) [КСУМ^{16–17}].

Опріч прямих, лексему *мука* вживали з переносним значенням ‘важка праця’, яке один раз репрезентує текст XVI ст.: Туй можеме познати, чомъ одны багатѣють люде правдовъ, муковъ рукъ своихъ, ізъ благословенія и ізъ даня Божого, а другыи кривдовъ, и крадежомъ, и розбоомъ, и ужами ізъ даня чортового (XVI ст. НЄ 175) [КСУМ^{16–17}].

У процесі історичного розвитку абстрактної лексики слово *мука* звузило свою семантику. В українських діалектах [Грінченко, т. II, с. 453] і писемно-літературній мові воно зберегло тільки первинне абстрактне значення ‘страждання, мука’ [СУМ, т. IV, с. 824]. Див. ще у спеціальній літературі: *Головна пекельна мука полягає у вічному відлученні від Бога, бо лише в Ньому людина може мати життя і щастя, для яких вона була створена і яких вона прагне* [Катехизм, с. 256]; *Господи, врятуй мене од вічних мук* [МПР, с. 15].

В українській мові XVI–XVII ст. синонімом до слова *мука* виступав церковнослов'янїзм із суфіксом -иї-е – *мучение*, який за своїм походженням є старослов'янською калькою із гр. *βάσανος, βασανισμός* і в старослов'янських перекладних пам'ятках засвідчений у формі *мѣчениє* ‘мука, муки’ [ССЯ, т. II, с. 272]. У староруську добу слово зафіксовано у двох графічних варіантах *мѣчениє, моучениє* [Срезневський, т. II, с. 198; СДЯ, т. V, с. 45].

Писемні пам'ятки, що увійшли до канону джерел історичного словника української мови XVI – першої половини XVII ст., церковнослов'янське слово *мучение* та його фонетичні і графічні варіанти (*мучение, мученіє, мучѣниє*) документують як багатозначне – із двома значеннями. Першим в ієрархії значень лексеми *мучение* у староукраїнський період уважаємо значення ‘(знуцання, катування) муки’: Они... зъ панами и зъ княжаты мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали // зъ мѣщаны, зъ людомъ посполитымъ... пустили межи ныхъ... кїи, посторонки, ланцухи... и иныи мученія и трапеня... которыи бы тяжкою и трудною до знесеня... проповѣдію до наслѣдованя отступства

ихъ народъ примушали (Київ, 1621 Коп.Пал. 1064–1065); которому катови ку мученію того небожчика Тимофея чернца своїми руками pomocниками были (Київ, 1626 ЧИОНЛ V-3, 217) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]. Див. ще у текстах XVIII ст.: Домна... господствовала... до смерти, яка... постигнула єи от рукъ... гултаєвъ... котори... скарбовъ... допитовалися Домни мученієм (Вел.Сказ. 8) [КІСУЯ]; Мучения Христа ради подъяль [Несторъ] (Жит.Кон. 36) [КІСУЯ].

Високу частотність вживання церковнослов'янізм *мучение* мав із другим значенням – ‘страждання, терпіння’ мука’. Його засвідчено у різних стилях. Наприклад, релігійно-богословський стиль: и видѣвъ то безаконныи црѣ. што многіє вѣрують во х(с)а. ты(м) часомъ повелѣ(л) и(х) вести из города. и всекнути. и та(к) сконъчалоса мучѣніє и(х). пошли в раи [Чет., с. 181]; Рєвнѣстію любви Бжѣи запалєни, В сылѣ егѡ бо(з)кѡй поставлєни. Противѣ всегѡ бѣсѡвскогѡ вполчєніа, Нєѣстрашистєса смертногѡ мѣчєніа (Чернігів, 1646 Перло 46) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; художній стиль: Где крест его честный на нозѣ вкладають, таковыи собѣ мучєніа чають (к. XVI ст. Укр.п. 77); Но страшливыи анге(л) и сѣчє(т) и(м) шии и имаєт вѣврѣщи гдѣ лютыє смѣи. Абы вже по сме(р)ти в(т)рады не мѣли, и мздѣ мѣчєніа вѣвки те(р)пѣли (к. XVI ст. ПДПИ 182, 107) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; літописна література: такои же прѣци тако... и накладѣ петрѣ могила... на тоє наложилѣ незличѡнно... пѡки вбновиласа знѡвѣ црѣ(в) стѣи соѣѣи на слѡвѣ и застѣплєніє правѡвѣрны(м) на посрамлєніє нечєстивымъ... на безконєчноє мѣчєніє ихъ (Острог, 1509–1633 Остр.л. 131) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷] тошо.

Відзначмо, що в поодиноких випадках (у текстах ділового й релігійного стилів, у лексиконах досліджуваного часу) у Картотеці *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* натрапляємо на форму з давнім закінченням -є після втрати редукованого *и*, що походить із *ь* – *мучене*, яку фіксуємо із цими ж значеннями, що й форму *мучение*: 1) ‘(знуцання, катування) муки’: сами... уставичне находячи на маєтностъ дєдичную..., розными кривдами, грабежами, дранєм подданных, комор одѣбиянемъ, подданныхъ мучєнєм... //... акгравовали и незноне грабили (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 469–470) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷];

2) ‘страждання, терпіння’ мука’: так са много хвалила и ро(с)кошовала та(к) великоє мучє(н)є и смуто(к) є(и) да(и)тє дла того и(ж) в сє(р)цу своє(м) мѡви(т) сєжу королевою (XVI ст. КАЗ 646); Стрѡсть: Мѣчє(н)є, мѣка (1627 ЛБ 121) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Форму *мучене* засвідчуємо в *Малоруско-німецькому словнику* Є. Желєхівського та С. Недільського [Желєхівський, т. 1, с. 460]. У *Словарі української мови* за ред. Б. Грінченка зафіксовано вже нову форму на -ння – *мучєння* [Грінченко, т. II, с. 457], що характерна для сучасної літературної мови [СУМ, т. IV, с. 833]. У сучасних богослужбових текстах слова *мучєння* і *мука* вживають

як синоніми; пор.: *такий був Доротей, Мардоній, і Мигдоній, і Петро, Індис та Горгоній із іншою численною дружиною, що подавали себе на мучення за Христа* [ЖСА 2008]; *Таким був Доротей, Мардоній, і Миглоній, і Петро, Індис же і Горгоній з іншою більшою дружиною. Вони віддавали себе на муки за Христа* [ЖСА 2011, с. 59].

Часто вживаним у текстах української мови досліджуваного часу є похідне від *мука* архаїчне слово *мучити* (< *mōčiti; k>ч перед и), запозичене із старослов'янської (стсл. *мжчити* 'мучити', що відповідало гр. βασιανίζειν [ССЯ, т. II, с. 273–274]) у давньоукраїнську, яке пам'ятки киеворуського періоду фіксують із значенням 'мучити, катувати, наказувати' [Срезневський, т. II, с. 199–200; СДЯ, т. V, с. 51–52].

Послідовно дієслово *мучити* та його графічні варіанти (*мучіти, мучыти*) староукраїнські різножанрові писемні джерела із семантикою '(завдавати мук, фізичних або моральних страждань) мучити' фіксують від XV ст., напр.: за х(с)а м҃ченъ боуде(ш) и без зачепки в небо поидешъ [Чет., с. 58]; па(н) де(и) шны(и) гри(ц)ко злочи(н)ца не буд҃чи мучо(н) ани кара(н)... повола(л) дво(х) чл(в)ковъ... менуючи и(х) быти собе в томъ злоде(и)стве помо(ч)никами (Краків, 1554 ЦДІ-АЛ 181, 2, 323, 1); мучіті – defatigo (I пол. XVII ст. Своб. 35); меновании поддании з Гош҃гы, ... впадшы... до села и двора Вит҃кова, // шляхет҃ную паню Зофию Яблон҃скую, впередь мучывѣшы, забили, речы и маетьность ее побрала... дворъ злупили (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 433–434) [КСУМ^{16–17}]; И до сего часу мучать Християнъ якъ слуги и предитечи Антихристовы (XVII ст. Літ.Льв. 233) [КІСУЯ]; [Паукъ] гды впадет в' сѣт' его муха, албо пчолá, зáраз еи порывáет, и мучит, и оуморает (XVII ст. Гал.Кл. Раз. 2) [КІСУЯ].

Без помітних модифікацій у семантиці досліджуване слово фіксуємо в українських текстах XVIII ст.: Злодѣя приличного одного дня три кратъ мучити можно... без увѣтча (XVIII ст. Стат. 78 б) [КІСУЯ].

Відзначмо, що в Картотечі *Історичного словника українського язика* за редакцією Є. Тимченка оказіонально натрапляємо на контекст із нез'ясованої пам'ятки XVII ст., у якому дієслово *мучити* набуває нового семантичного відтінку 'сильно докучати, мучити, не давати спокою', напр.: В лѣтера показуєть жили на пулсахъ или скрѣнях, зъ которих треба кровы оупустити, коли та мучит болѣзнь велика давна в' головѣ (Кр. п. 306) [КІСУЯ].

Лексема *мучити* своє абстрактне значення '(завдавати мук, фізичних або моральних страждань) мучити' зберегла до нашого часу [СУМ, т. IV, с. 833].

Виразним церковнослов'янізмом в українській мові XVI–XVII ст. є слово *мученикъ* (стсл. *мжчєникъ* 'мученик'; відповідає гр. μάρτυς) [ССЯ, т. II, с. 271], що первісно означало й буквально перекладається як 'свідок'; згодом цим словом почали позначати тих, хто засвідчив свою християнську віру мученицькою смертю за неї [Мирончук, 2014, с. 61].

Семантична історія слова *мученикъ* в українському письменстві сягає ранніх текстів киеворуського періоду. Перекладна пам'ятка XI ст. *Изборник* Святослава (1076 р.) досліджувану лексему фіксує зі спеціальним сакральним значенням 'той, хто зазнав мук за християнську віру або загинув насильницькою смертю і зарахований до лику святих': Сь ц̄сри и патриархы. и сь пр(о)рки и ап(о)ли и моученикы. и сь всѣми оугождьшиими. сь ними же вбрѣсти потыштимса. о х̄ѣ и і̄сѣ г̄и нашемъ юмоу же слава (Изб. 1076, 108 зв.) [СДЯ, т. V, с. 46]. Зауважмо, що в XI–XIV ст. це слово було досить поширеним серед „назв чинів святості”. Свідченням цього є висока частотність вживання слова (563 картки-цитати з різних за стилями та жанрами пам'яток) у Картотеці *Словаря древнерусского языка XI–XIV вв.* [СДЯ, т. V, с. 46].

Стабільність семантики церковнослов'янізму *мученикъ* простежуємо і в українських пам'ятках ділового стилю XIV–XV ст. [ССУМ, т. I, с. 621].

У XV–XVIII ст. частота вживання слова *мученикъ* (*мученникъ*) на україномовному ґрунті залишається такою ж високою, як і в попередні історичні періоди. Із семантикою 'канонізований святий, що зазнав мук за віру' *мученикъ* досліджувану лексему репрезентують різножанрові тексти, що увійшли до джерельної бази *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* та *Історичного словника українського языка* за редакцією Є. Тимченка, напр.: та(к) же ты(ж) ст̄ыи м(ч)нци познавши избавителя свое(г) изошли животовъ ст̄ы(х) свои(х), и кровию своею тоє запечатовали и в то(м) на(с) оупевніли (к. XVI ст. УЄ № 31, 201 зв.); и w(н)... би(л) на(м) чоло(м)... же бы(х)мо мы ему ли(ст) нашъ на то дали и по(д) печа(т)ю нашею ку ва(м) правосла(в)ны(м) хр(с)тиано(м) абы есте его спомагали на посщєние цркве ст̄о(и) ст̄ы(х) мчникъ фрола и ла(в)ра (Стратин, 1565 ЛСБ 39, 1); Тая унѣя за Святыхъ Апостоловъ неслыхана, и отъ Святыхъ Отцовъ не постановлена, и на святыхъ соборахъ не потверженна, и отъ святыхъ мучениковъ не визнаванна (бл. 1626 Кир.Н. 9) [КСУМ^{16–17}]; Всѣ... мученикове... поднесены будут на воздухъ (1670 Єв.Реш. 14 б); Житіє святого мученика Конона (XVIII ст. Жит.Кон. 35) [КІСУЯ].

Відзначмо, що церковнослов'янське слово *мученикъ* було основним компонентом у словосполученнях, які вказували на назву церковного свята і одночасно служили календарними датами, напр.: **святого мученика Димитрія** '(назва церковного свята, також календарна дата) Великомученика Димитрія Солунського' – святкування 26 жовтня (8 листопада): в пе(р)вы(и) Поне(д)локъ по ст̄омъ м(ч)никѣ Димитриу принѣсь пань ѳеудо(р) х̄дидь з домѣ братского чиньшь зо(л) по(л) ӣ готовыхъ (Львів, 1605 ЛСБ 1044, 1) [КСУМ^{16–17}]; **святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба** '(назва церковного свята, також календарна дата) Мучеників Бориса і Гліба' – святкування 24 липня (6 серпня): А на святыхъ мученикъ Бориса и Глѣба по десяти копъ грошей, на вѣчистую память (1506 Ак.ЗР. I, 170) [ІСУЯ, т. I, с. 492]. Окрім цього, це слово зафіксовано

у поодиноких випадках у назвах церков, споруджених на честь канонізованих святих: Тоє село Начы не было до владыцства, але до церкви светыхъ мученикъ Кузмы и Демьяна (1595 Ак.ЮЗР. I, 257) [КІСУЯ].

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. доводять, що слово *мученикъ*, опріч основного сакрального значення ‘канонізований святий, що зазнав мук за віру) мученик’, розвинуло нове похідне ‘той, хто переносить або переніс муки, випробування) мученик’: Подземніи мученики гóры постигáли, постом и пра́цами тѣла избужали (к. XVI ст. Укр.п. 88); Тогда ся и мученики межъ папами находили и того поединкового началства не слыхати было, толко братья равные и единомудренные папы римские с восточными патриархами были (1600–1601 Виш. Кр.отв. 187); Наветь еси бы мáтка непра(з)дна, за х̄а̄ и его еv(г)ліе моуч(є)ничество претерпѣла, теды бы не то́лько вна áле и младене(ц) вѣ чревѣ еи бѣдѣщій, мѣченико(м) бы зостáл (Львів, 1645 О тайн. 14) [КСУМ^{16–17}].

У сучасному українському літературному лексиконі слово *мученик* також є багатозначне. Однак його основною семантикою стало світське значення ‘той, хто переносить або переніс муки, випробування’, а давнє спеціальне значення ‘канонізований церквою святий, що зазнав мук за віру’ у нормативному словникові подано на другому місці [СУМ, т. IV, с. 833]. Як назва чину святості, лексема *мученик* активно функціює у сучасній богослужбовій практиці та в текстах релігійного стилю: *До вас я нині підношу руки, святі мученики, пустельники, дівственики, праведники й усі святі, що молитесь до Господа за весь світ, щоб помилував мене в годину смерти моєї* [МПР, с. 42]; див. ще спеціальні лексикони: *мученики... – особи, що зазнали жорстоких мук, загинули від рук гонителів християнства, але не зреклися своєї віри* [СДР, с. 239].

Зі старослов'янської [ССЯ, т. II, с. 272] за посередництвом давньоукраїнської у староукраїнську мову запозичено родовий корелят *мученица*, який, як і лексема *мученикъ*, етимологічно пов'язаний із гр. μάρτυς [Мирончук, 2014, с. 62]. У писемних пам'ятках XV–XVII ст. лексему *мученица* (*мучениця*) засвідчено із двома значеннями, а саме: специфічно-церковним – ‘(канонізована свята, що зазнала мук за віру) мучениця’: стаа м̄чица парасковиа. стала на молитве [Чет., с. 64]; И рок есмо себе положили перед сватымъ Николюю зимним третий ден,... то ест на ден сватой м̄ченицы Варвары (Берестя, 1544 AS IV, 407); Тыє мощи... в гебаново(м) к̄ӣв(т)ци были... запечатованыє... Стого Іакова пє(р)сєнина Стои Хры(с)тыны мученицы (Львів, 1637 Інв.Усп. 23) [КСУМ^{16–17}]; Стаа Фекла два и м̄чица оумерлюю матку свою балвохвалку млтвами своїми воскресила (1665 Гал.Кл.Раз. 486) [СУЯ, т. I, с. 53] та світським значенням – ‘(та, що переносить або перенесла муки, випробування) мучениця’: О stuyže ták bisowá durnicá Budet z tebe teperže muczenicá: // Zábudesz teperže vtykaty k lisu I porá z dytkámi oddawáty bisu (Раків, поч. XVII ст. Траг. фотокоп. 6–6 зв.) [КСУМ^{16–17}].

Нормативний словник сучасної української мови слово *мучениця* фіксує як загальноживане [СУМ, т. IV, с. 833]. У сучасній спеціальній літературі і практиці Церкви досліджуваний церковнослов'янізм функціонує як назва чину святості, напр.: *Святих мучениць Віри, Надії, Любові і матері їх Софії* [МПР, с. 237].

Серед назв чинів святості матеріали Картотеки *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* та Картотеки *Історичного словника української мови* за редакцією Є. Тимченка засвідчують складні церковнослов'янізми із препозитивним компонентом *велико-* („основа прикметника *великий* / *велика* + інтерфікс *-о-* – додається до наявної назви чину святості з метою увиразнення та підкреслення особливості подвигу святого або святої” [Мирончук, 2014, с. 98]), зокрема *великомучениць* і *великомучениця*.

Лексема *великомучениць* ‘великомучениць’ (калька гр. μεγαλόμαρτυρ та лат. *magnusmartyr* [Срезневський, т. I, с. 235]) і її родовий корелят *великомучениця* ‘великомучениця’ в українському письменстві XVI–XVII ст. мали вузькі жанрові рамки використання, зокрема в діловодстві й релігійно-проповідницькій літературі: в̄ь имя с̄тъа великом̄ченицы... екатерины (Вільна, 1594 ЛСБ 253, 1); Писа(н) во лвовѣ При столе(ч)но(и) це(р)кви с̄тго великом̄чнка х̄ва Гев(р)гиа (Львів, 1586 ЛСБ 80); Яко(ж) ѡтешиле(м)са... переносячи мощи с̄тго великом̄ченика // Па(н)теле(и)мона (Скит, 1633 ЛСБ 520, 1 зв.–2); [СУМ^{16–17}, т. II, с. 217]; С̄вершиста книга. Є(в)геліє замышленіє(м) ра(б) Б̄жїа ереа Авраа(м) и поло(ж)са оу ц̄ркви с̄тго великом̄чнка Домитрія (Ганиківці, к. XVI–I пол. XVII ст. Яв. Из. 13) [КСУМ^{16–17}]; Прикладано блахи желѣзные распаленые до боковъ стои великом̄чницы Варвары (1676 Рад.Ог. 671) [СУЯ, т. I, с. 106]. Див. ще у текстах XVIII ст.: До которого столпика главу втяти стой великомучениць Єкатеринѣ (1704 Путн.Іер. 5–6) [СУЯ, т. I, с. 354].

У сучасній українській літературній мові лексема *великомучениць*, окрім свого спеціального сакрального значення, розвинула переносне – ‘той, хто прийняв тяжкі муки за свої переконання, свою діяльність’ [СУМ, т. I, с. 320]; див. ще *великомучениця* [СУМ, т. I, с. 320]. Як назви чинів святості, досліджувані слова активно функціонують у богослужбовій практиці та релігійній літературі: *Варвару святу вшануймо, бо сітки ворожі вона розірвала і, як пташка, з них звільнилася зброєю Хреста, великомучениця преславна* [МПР, с. 246]; *Тому й наші недуги зціли, щоб ми похвалами почитали твою пам'ять, великомученику Пантелеймоне* [МПП, с. 812].

Церковнослов'янізмом, успадкованим українською мовою, є також складне слово *первомучениць*, що є калькою гр. πρωτομάρτυς, утворене від *πρωτος* ‘перший (за місцем, часом, гідністю); головний, важливий, знатний’ та *μάρτυς* ‘свідок’, також ‘мучениць’ [ССЯ, т. III, с. 398; Мирончук, 2014, с. 96], яке засвідчуємо у староукраїнській мові від кінця XVI ст.: *твоя матка подь в̄нець с̄ь*

ка́мена плетены́й перво́мч̑ника стефа́на оуородила! (Острог, 1598 Ист. фл. син. 56 зв.); Все собѣ́ Перво́мч̑нкѣ, ни зачѣ́ пова́жилъ: Кгды(ж) бовѣ́(м) на єдно бы(л), статечне наважи(л) (Львів, 1616 Бер.В. 84); мощи... в срибе(р)ци з' пере(л)ками з Ст̑го пе(р)вомученика Стефана (Львів, 1637 Инв.Усп. 23) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; на фіксацію цього слова натрапляємо в тексті XVIII ст.: До престоловъ же стго Перво́мчнка Стефана і Іоана Бгослова антипеды верхній и боковой без мохровъ (XVIII ст. РКПЛ 17) [ІСУЯ, т. I, с. 117].

Релігійна пам'ятка XVI ст. у старослов'янському оформленні фіксує родовий корелят *пр̑вомученица* 'першомучениця': Ст̑а пр̑вомч̑ца, и равноап(ст)льони фекли (1556–1561 ПЄ 447) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Сучасні богослужбові та літургійні джерела репрезентують варіантні форми: *первомученик* *первомучениця* /*першомученик*, *першомучениця*: *Первомучениче Христовий і апостоле, ти послужив добрим подвигом і виявив нечестивість мучителів* [МІР, с. 250]; *Перші, хто постраждав за Христову віру, були: архidiaкон Стефан і св. Фекла (Текля), і тому вони називаються першомучениками* [ЗБ, с. 30].

У писемних українських пам'ятках XVI–XVII ст., зокрема полемічних, релігійно-проповідницьких, богословських текстах, активно вживаним є церковнослов'янський дериват *мученический* (стсл. *м̑ченицьскѣ* 'мученицький' [ССЯ, т. II, с. 272]) та його графічні й фонетичні варіанти: *мученической*, *мученичестий*, *мученицьский*, *мученицьский*. Джерельна база *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.* засвідчує більшу частоту вживання слова *мученический* у значенні 'який стосується мученика; властивий мученикові) мученицький': будучи братьею единою и маючи... церковь едину,... по всей вселенней разъсеянной, мученическою статечностью и кровию напоенной... абыхмо щире миловали (Рожанка, 1598 Л.Пот. 1001); Пытаю тебѣ, Скарго, которая есть зазрость учителей грецких до славенскаго языка, коли нам, в первых, православную вѣру, таже спасителное евангелие,... мученические подвиги и страдания,... очищение и освящение тѣснаго пути слѣду, вѣдущаго в живот, проходити изволячим (1608–1609 Виш.Зач. 217); У днѣ оутѣшний и весели(и) тоєю ж мелодією, ты(м) же гóлосо(м) аг̑глское бл̑гословенство, вѣрѣ патр̑архо(в), пр(о)рцкоую горливість а ап(с)льскіє коуда вь бл̑говѣствованію єв(г)ліа, статечн̑ю м(ч)ническ̑ю тр̑пеливість... ук̑аз̑ючій (поч. XVII ст. Проп.р. 228 зв.); В той час̑ ц̑рковъ вбл̑юбеница Х̑ва... в' пороженю перворо(д)ного с̑на своє(г) б̑рзо Кр̑ов̑ю вбл̑валаса; Ап(с)тлск̑ю; и М̑чнческою, р̑дачи их̑ на жив̑тъ в̑чный (Чернігів, 1646 *Перло* 133 зв.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

У проповідницькому й полемічному текстах досліджуваного періоду у цьому ж випадкові спорадично засвідчено словосполучення **в̑в̑нець мученической**, **мученической в̑в̑нець** '(вінок як символ страждання) мученицький

вінець': та(м) тысаща агґль, ... трибоуна́ли пр(о)ркв(в) патріарх(м) скіпетра, вѣнцы мчѣнчскіе..., вбача(т)са ба(р)зо іасне (поч. XVII ст. Проп.р. 234 зв.); през' тоє терпѣн'є мѣченического вѣнца и живота вѣчного достѣпѣть (Острог, 1598–1599 Апокр. 217) [СУМ^{16–17}, т. VI, с. 139]. Див. у сучасній церковній практиці: *Вранці 8 листопада 306 року воїни прийшли до в'язниці й прокололи спи- сами святого Димитрія. Вірний раб Христовий прийняв мученицький вінець* [Св.ДС].

Поряд із зазначеною семантикою в релігійних пам'ятках XV–XVI ст. вияв- ляємо ще такі значення слова *мученицький*: 'який складається з мучеників) мученицький': ра(д)уитеса правовѣрнии патриарси. горнего града наслѣдни- ци. радоуитеса мѣнчестии полци. за х(с)а свою кровъ пролимавшє. и тою на нѣса восшєдше [Чет., с. 358 зв.] та '(присвячений мученикам) мученицький': Зде пакъ братіа. и ѡ(т)ѣи, сщєн'ниці, и діакони... даємы вамы [!] наоукоу. ко- тораа єсть моудрѣи, и досконалеи положєна. В трѣжєствіахъ вл(д)нчихъ. и бґородичины(х). ап(ст)лѣьскы(х). и стїтельскы(х). и мѣнчєскы(х) (1556–1561 ПЄ 443) [КСУМ^{16–17}].

У процесі історичного розвитку досліджуваний прикметник зазнав фоне- тичних змін, зокрема асиміляції приголосних. Сучасна українська літератур- на форма – *мученицький* [СУМ, т. IV, с. 833]. Див. у спеціальній літературі: *Попереджуючи Ісуса «з духом та силою Іллі» (Лк. 1, 17), він свідчить про Нього своїм проповідуванням, хрещенням покаяння і, врешті, своєю мученицькою смертю* [Катехизм, с. 131].

Один раз у матеріалах Картотеки *Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.*, зокрема в полемічному тексті, натрапляємо на прислівник з коренем -муч- – *мученицко* '(у муках) по-мученицьки': Свѣдкове видочный Ісаія и Іеремія... обадва за побожність отцевъ ихъ... поборяючи, зневаже- ній и мученицко зъ того свѣта зєшлыи: оный //... деревяною пилою перетертъ былъ, а овый въ яму болота перше былъ укинєнь, а на остатокъ каменіємъ былъ побитый (Київ, 1621 Коп.Пал. 835–836) [КСУМ^{16–17}]. Словник сучасної української мови цієї словоформи не фіксує.

У староукраїнській мові вживався етимологічно споріднений із *мученик* суфіксальний церковнослов'янський дериват *мученичество*, який відповідає гр. μαρτύριον і семантична історія якого сягає текстів давньоруського періоду [СДЯ, т. V, с. 48; Срезневський, т. II, с. 199].

Релігійні й полемічні контексти XVII ст. засвідчують слово *мученичество* із двома значеннями: 1) '(знуцання, катування) муки': Других, простѣйших, той же майстр диявол, своими органы владомыми, силою, мученичеством и розмаитыми бѣдами от православной вѣры оторвавши... всех во свою овчар- ню погібєлную согнал и совокупил (1600–1601 Виш.Кр.отв. 175) [КСУМ^{16–17}]; 2) '(страждання, терпіння) мука': та(к) бовѣ(м) сємого и наймнѣйшого снѧ

по(с)ро(д) кара́на боудѣчого, южь оутративши в' м(ч)ни́чествѣ шести сн̄́о́вь достатечности оупомина́ла (поч. XVII ст. Проп.р. 235); На́вѣтъ е́сли бы ма́тка непра(з)дна, за х̄а́ и е́го еѵ(г)а́ліе моу(с)ни́чество претер'пѣ́ла, те́ды бы не то́лько она́ а́ле и младе́не(ц) вѣ́ чреѵѣ́ си бѣ́дѣщій, мѣ́ченико(м) бы зо́ста́лъ (Львѣв, 1645 О тайн. 14) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; Цркви́... лжею́ стиснена́ была́ ни́жли му́ченичеством (1699 Крон.Боб. 254 б) [КІСУЯ].

У межах останнього значення пам'ятка проповідницького змісту XVII ст. засвідчує вживання слова у стійкому словосполученні **мученичества вѣнечь** 'вінок як символ страждання) мученицький вінець': и ка(р)ѳаге(н)скій еп(с)кпѣ, ко́торый по(д) ча́сь Пано́ва́на ва́леріа́на цесара побѣдоно́снымъ мѣ́чнчества вѣ́нцемъ короно́ваний е́сть, а в це(р)кви бѣ́же(и)... свѣ́ти(л)са́ сво́єми цно́тами (поч. XVII ст. Проп. р. 232 зв.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷, т. VI, с. 139].

Форма *мученичество* є нормативною в сучасному російському лексиконі [ССРЛЯ, т. VI, с. 1398]. В українській літературній мові і в сучасній церковній практиці маємо *мучеництво* [СУМ, т. IV, с. 833]; *Ісус нагадує про мучеництво пророків, що були вбиті в Єрусалимі* [Катехизм, с. 141].

За допомогою суфікса *-тель* утворювалися „найменування осіб за характеризуючою дією, тобто назви осіб як носіїв процесуальної ознаки, що визначає їх поведінку, погляди тощо” [Білоусенко, 1993, с. 53], зокрема церковнослов'янізм *мучитель*, що у старослов'янських (стсл. *мжчитель* 'кат', 'тиран, мучитель') та давньоруських перекладних пам'ятках відповідав гр. βασιανιστής, τύραννος [ССЯ, т. II, с. 273; СДЯ, т. V, с. 49–50].

Лексема *мучитель* у староукраїнській мові мала вузьку сферу вживання, зокрема в релігійно-богословських, у художніх текстах та в лексиконах фіксуємо негативне абстрактне значення 'той, хто завдає мук, фізичних або моральних страждань) мучитель': Блаженний убо Петро́ служный уряд приня́л, яко ученик, смиреніє хранил... И па́пам не казал мучителми быти, ани православных на ересь нудити (к. XVI ст. Укр.п. 82); прѣшаа́ злѣсть ꙗко соу(т) злыи бѣ́сѣве мѣ́чителѣ, не ты(л)ко члѣ́ка прагноу(т) за́гѣбити, але и скотины не щада(т) (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ 29515, 168 зв.); tortor, мучите(л), катъ (1642 ЛС 400); Але ты бра́те; и сестро; посто́й трѣ́хи; да послѣхай пи́лно и з вѣ́рою до(б)рою, що то за сѣ́дѣ бѣ́детъ; и кто сѣ́дѣа на немъ;... // ... що за катѵе и мѣ́чителѣ та́мо бѣ́дѣтъ, и́бо сѣ́дѣ то(и) всако́и бѣ́лезни стра́шнѣйшій (Чернігів, 1646 Перло 150–150 зв.) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷]; Оу иншихъ бовѣ́мъ люде́й сумнен'е́ е́сть затвердѣ́лоє, ꙗкоє было оу Фара́вна мучителя люду́ Израилско́го (XVII ст. Тр. П.М. 94) [КІСУЯ].

У тогочасній лексикографії та в євангельських текстах слово представлено із семантикою 'той, хто здійснює тілесне покарання) кат': и розгнѣ́вальса́ господарь е́го да́ль е́го моу(ч)ителе́(м) до́коле бы запла́тили дол'гъ сво́и (1556–1561 ПЄ 82); Слѣ́га наро́дный: Мѣ́чителѣ, катъ, цекларъ (1627 ЛБ 117); tortor, мучите(л), катъ (1642 ЛС 400) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Слово *мучитель*, зберігаючи закономірну фонетичну структуру, функціює в сучасній українській літературній мові [СУМ, т. IV, с. 833].

У XVI–XVII ст. з-поміж похідних лексем українські пам'ятки фіксують також іменник на *-ств-о* (< *ъstvo, виформувався в результаті контамінації індоєвропейського іменникового суфікса *-tvota* ад'єктивного суфікса *-ьsko* [Білоусенко та інші, 2010, с. 110]) *мучительство* (*мучителство*) 'тиранство, деспотизм, жорстокість': та(к) же и вы слѣда и(х) держачиса, ра́бо(м) б̄жи(м) творите д̄обре творѣте и жидо(м) послѣдѣйте: а мы неха(и) х̄а подражаемо, и w(т) ва́шего м̄учите(л)ства стра(ж)демо (1598 Виш.Кн. 310); посылаю ва(м)... и др̄ягого ли(с)та коп̄ю што ε(м) писа(л) н̄нѣ до рогатина на погре(б)... се(с)трѣ-ници ана(с)тасии котораа по(д) м̄учите(л)ство(м) болоба(н)ски(м) пре(с)тавила-ласа (Львів, 1599 ЦДІА Лен 823, 3, 676 зв.); Насиліє: Г̄ва́лтѣ, м̄учите(л)ство, тира́нство до́лѣ (1627 ЛБ 70); Ма́ріа магдалена, w̄бѣши сп̄сите́лєви Нwзѣ, нача́... глаго́лати, съ проли́тїемъ слез̄ь... // ... помило́ва́лєсь ма, и свободи-лѣ w(т) насáліа и м̄учителства д̄іаво́лскагw (Чернігів, 1646 Перло 94 зв.–95) [КСУМ^{16–17}]; прикметники *мучителний* 'який завдає мук, спричиняє страждання) лютий, нещадний': Приведу подобную повесть от отец святых на зра-зументья тоє мучительное страсти и недуга, что ся некогда иным от тогожь пострадати трафило (Унів, 1605 Виш.Домн. 194) [КСУМ^{16–17}] та *мучительс-кий* (*мучителский*) 'який належить мучителєві) мучителєв': ПротивѸ всегw бѣсwвскогw wполченїа, НеѸстрашистєса смертногw м̄ученїа. Мечwвъ м̄чи-телскихъ; wбнаженныхъ, И печїй wгнемъ rwспалєныхъ (Чернігів, 1646 Перло 46) [КСУМ^{16–17}] і 'тиранський, свавільний': И камене возопиют и бездушная тварь свѣдчити будет, иж то есть не смиреннаго мудрования истинны корень, але мучительское и гордостное лжи и силы потварь, абы все т̄ло от единого члонка отщепляти и отступаты им̄ло (1608–1609 Виш.Зач. 213) [КСУМ^{16–17}]; прислівник *мучительски* (*мучителски*): 'безсердечно, безжально, по-мучи-тельски': исти(н)нѸ тобѣ м̄овлю, што ма́ло са и(х) и сп(с)ло, и сп̄се(т). и всѣ(х) ты(х) ли(ч)бою знаемо, которїє на сп(с)ніє в то(и) жи(з)ни вѣ(к) сво(и) б̄гобо(и)не изн̄рили. и плоды хр(ст)їа(н)ства в^і собѣ показали. а др̄гїи всѣ пога(н)ски тира(н)ски м̄(чи)тє(л)ски, и неоучтивє жили, и погибли (п. 1596 Виш.Кн. 239) [КСУМ^{16–17}] і 'свавільно, силоміць': Тобѣ... гедиwну болобану... щєннико(в) ч(с)т̄ныхъ wбщє(с)ти(в)ши и мучите(л)ски волочи(в)ши w(т) м̄ѣсть про(г)наль. За што все мы тебе пре(з) писан̄ье наше... не бл̄гословили и w(т) твоего ст̄и-тє(л)ско(г)... д̄ѣ(и)ства w(т)лучили (Вільна, 1594 ЛСБ 255) [КСУМ^{16–17}].

В українському говірковому мовленні лексеми *мучительство*, *мучитель-ний* [Желєхівський, т. I, с. 460] збереглися, на нашу думку, під впливом цер-ковнослов'янської і російської мов; пор. у сучасному російському лексиконі: *мучительный*, *мучительский*, *мучительски*, *мучительство* [ССРЛЯ, т. VI, с. 1399–1400].

Поняття ‘(місце вічних мук) пекло’ у староукраїнській мові позначалося церковнослов'янізмом *мучилище*, який слов'янські лексикографічні праці фіксують як кальку гр. *κολαστήριον* [СлРЯ, т. IX, с. 320], напр.: Но нехай ся он, як змяя, вѣет и скачет, мы его паки обличати начнем и обыдем обители, шуестранником уготованные, яко да познана будеть лож и прелест явственно, не бо всѣм один кут или пристанище мучилища одно, но различно по чину, сану и житию коегождо, яко же и слава десностранцем (1588–1596 Виш.Кн. 145) [КСУМ^{16–17}]. В українському письменстві XVIII ст. досліджуване слово загалом указувало на ‘місце, де мучать, завдають мук, катівня’: Мѣста правами и порядками славниі, єдни зъ землею соравненно, другиі душъ христіянскихъ сталися мучилищемъ (Літ.Вел. III, 249); Свободи нас от мучилищъ: а доведи вѣчныхъ жилищъ (Клим.Вірші 198) [КІСУЯ].

Із семантикою ‘катівня’ лексема *мучилище* (нім. *Folterkammer*) збереглася в українській розмовній мові [Желехівський, т. I, с. 460]. Спорадично цей церковнослов'янізм фіксуємо у спеціальній сучасній церковній літературі, зокрема у проповідях священнослужителів: *Тоді, знявши з мучилища, зв'язав руки її назад і якимсь гострим залізом протяв її стегна, і в темницю вкинув її ледь живу* [МЮ]; *Звільнив-бо кат святих мучениць із мучилища – засудив їх на посічення мечем* [ССВЧ].

Із коренем *-муч-* українські тексти релігійного стилю XVI–XVII ст. фіксують ще інші деривати, зокрема прикметник *мучный* та діеприкметник у функції прикметника *мучимый*, що означали ‘(призначений для вічних мук) пекельний’ і входили до структури іменниково-прикметникових стійких словосполучень: **мучноє мѣстце, мѣсце мучимое**, які позначали ‘(місце вічних мук) пекло’, напр.: Лакáюса розмышлаа днѣ оныи страшливыи непредарованого сѣдилища,.. Страháюса Рѣки огнистои... // ... Боюса неубѣгнѹчи(х) мѹчных' мѣстцѹ: Боюса мѹки конца неимѹщей (Львів, 1642 Час.Слово 266–266 зв.); мови(л) ты(ж) то(т) бога(ч). w(ч) авраамѣ прошѹ жебы є(с) посла(л) в до(м) wца моего. Абовѣмь маю та(м) є(с) брата(в) жебы є(с) заповѣди(л) и(м) жебы wнѣ не чинѣли та(к) и(ж) бы не прѣшли на тоє мѣ(с)це моучимое (к. XVI ст. УС № 31, 213 зв.) [КСУМ^{16–17}].

Відзначмо, що оказіонально в публіцистичній пам'ятці під назвою *Пересторога зѣло потребная на потомные часы православным христіаном* (Львів, 1605–1606) із коренем *-муч-* засвідчено український відіменний дериват із суфіксом *-ова-* (< *-ова-, який має давню історію виникнення [Штанденко, 2008, с. 105–108]) *мучовати* ‘(завдавати мук, страждань) мучити’: Напервей мудрость свѣтскую отдалиль от них, а даль смирено мудріє, отнял скипетра царскіє, которые мучовали православных христіан, а даль хоть поганина, але оборонцу (Львів, 1605–1606 Перест. 55) [КСУМ^{16–17}].

Отже, підгрупа абстрактних церковнослов'янізмів із коренем *-мук-/муч-*, засвідчених в українських пам'ятках XVI–XVII ст., у процесі становлення

загалом не зазнала суттєвих семантичних змін. Деякі слова зазнали часткової семантичної модифікації, зокрема ті, що увійшли до складу стійких словосполук української мови XVI–XVII ст. (*мука, мученикъ, мученической, мученичество* тощо). Одиначні лексеми із досліджуваним коренем набули переносного значення (*мука, великомученик*). Семантична історія церковнослов'янських слів із аналізованим коренем в українській мові сягає ранніх пам'яток киеворуського періоду. Абсолютна більшість досліджуваних церковнослов'янізмів збереглася до сьогодні в українській літературній мові або в її говорах (на нашу думку, декотрі слова, зокрема *мучительство, мучительний* тощо, в українському говірковому мовленні залишилися під впливом церковнослов'янської і російської мов). Інші – функціують у спеціальній сфері – в українській церковній практиці. У сучасних богослужбових текстах основними лексемами на позначення 'мука; страждання' є абстрактні синоніми *мука* і *мучення*. Спостереження свідчать, що незначна кількість досліджуваних церковнослов'янізмів у процесі історичного розвитку абстрактної лексики припинили своє функціонування (*мученицко, мучовати*). У складі групи церковнослов'янізмів із коренем *-мук-/-муч-* зафіксовано словоформи, що є кальками із грецької мови.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

болг.	– болгарська	п.	– польська
бр.	– білоруська	р.	– російська
гр.	– грецька	слн.	– словенська
др.	– давньоруська	слц.	– словацька
лит.	– литовська	стсл.	– старослов'янська
м.	– македонська	ц.-сл.	– церковнослов'янська
нім.	– німецька	ч.	– чеська

Джерела

- Грінченко – Грінченко Борис, ред., 1907–1909, *Словарь української мови*, т. I–IV, Видавництво Академії наук Української РСР, Київ.
- ЕСУМ – Мельничук Олександр, голов. ред., 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. I–VI, Наукова думка, Київ.
- Желехівський – Желехівський Євген, Недільський Софрон, 1885–1886, *Малоруско-німецький словар*, т. I–II, Друкарня товариства ім. Шевченка, Львів.
- ЖСА 2008 – *Житіє і страждання святого священномученика Антима, єпископа Нікомідійського і з ним багатьох*, в: Дмитро Туптало. *Життя святих*, 2008, т. I (вересень), Свічадо, Львів, переклад В. Шевчук, <https://www>

- .truechristianity.info/ua/books/saints_ua_01/saints_ua_01_003.php (дата звернення: 2.02.2020).
- ЖСА 2011 – *Життє і страждання святого священномученика Антима, єпископа Никомідійського і багатьох з ним*, в: *Гуптало Дмитро. Життя святих (Четві Мінеї) у 12 томах*, 2011, т. I (вересень), Свічадо, Львів, переклад із ц.-сл. Д. Сироїд, https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_01/saints_ua_01_002.php (дата звернення: 20.10.2020).
- ЗБ – Слобідський Серафим, 2003, *Закон Божий*, Видавничий відділ УПЦ КП, Київ.
- ІСУЯ – Тимченко Євген, ред., 1930–1932, *Історичний словник українського язика*, т. I, Державне видавництво України, Харків – Київ.
- Катехизм – *Катехизм Католицької Церкви*, 2002, Місіонер, Жовква.
- КІСУЯ – Тимченко Євген, ред., *Картотека Історичного словника українського язика*, зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- КСУМ¹⁶⁻¹⁷ – *Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.*, зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- МПП – *Прійдіте поклонімся. Молитовник*, 2005, 5-те вид., випр., Свічадо, Львів.
- МПР – *3 вірою і любов'ю. Молитовник православної родини з Псалтирем*, 2007, Святогорець, Харків – Київ – Львів.
- МЮ – *[Проповідь] 3 січня – святої мучениці Юліянії Нікомідійської і тих, що з нею*, [Християнський портал Кіріос]: <https://kyrios.org.ua/spirituality/svyato/7700-3-sichnja-svjatoyi-muchenitsi-julijaniyi-i-tih-scho-z-neju.html> (дата звернення: 3.02.2020).
- СДР – ШЕВЧЕНКО Валентина, 2004, *Словник-довідник з релігієзнавства*, Наукова думка, Київ.
- СДЯ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, 1988–2002, т. I–VI, Русский язык, Москва.
- Св.ДС – *Ієромонах Михайл (Карнаух), Святий Димитрій із Солуня*, 2016, Київ, http://www.archangel.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2694:sviatyi-dymytrii-iz-solunia&catid=19:7&Itemid=37 (дата звернення: 2.02.2020).
- СлРЯ – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1975–2006, т. I–XXVII, Наука, Москва.
- Срезневський – СРЕЗНЕВСКИЙ Измаил, 1893–1912, *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. I–III, Типографія імператорской Академіи наук, Санкт-Петербург.

- ССвЧ – *Страждання святих чудотворців і безкорисливих лікарів Кира та Івана і святої мучениці Атанасії з трьома доньками її*, 2008, в: Дмитро Туптало. *Життя святих*, т. V (січень), Свічадо, Львів, переклад В. Шевчук, https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_05/saints_ua_05_031.php (дата звернення: 3.02.2020).
- ССРЛЯ – Чернышѣв Василий, ред., 1948–1965, *Словарь современного русского литературного языка*, т. I–XVII, Издательство АН СССР, Москва.
- ССУМ – Гумецька Лукія, ред., 1977–1978, *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, т. I–II, Наукова думка, Київ.
- ССЯ – *Словарь старославянского языка*, 2006, репринтное издание, т. I–IV, Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург.
- СУМ – Блодід Іван, ред., 1970–1980, *Словник української мови*, т. I–XI, Наукова думка, Київ.
- СУМ^{16–17} – Гринчишин Дмитро та інші, ред., 1994–2017, *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, т. I–XVII (видання не завершене), Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- СУМД^{16–17} – Гринчишин Дмитро, ред., 1994, *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- Чет. – *Четья*, 1489, рукопис, зберігається в ЦНБ АН України.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Блоусенко Петро, 1993, *Історія суфіксальної системи українського іменника (назви чоловічого роду)*, Київський державний педагогічний інститут, Київ.
- Блоусенко Петро та інші, 2010, *Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси)*, ТОВ „ЛІПС” ЛТД, Запоріжжя–Кривий Ріг.
- Войтів Ганна, 2015, *Семантична історія слова „миръ” в українській мові XVI – першої половини XVII ст.*, в: *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових статей. Присвячується 100-річчю від дня народження І.К. Свєшнікова*, вип. 24, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Київ, с. 412–415.
- Дидик-Меуш Ганна, 2018, *Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.
- Кровицька Ольга, 2005, *Українська лексикографія: теорія і практика*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.

Мирончук Олександр, 2014, *Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови*: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова, Інститут української мови НАН України, Київ.

Штанденко Уляна, 2008, *Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у староукраїнській мові XIV–XVIII ст.*, Інститут української мови НАН України, Київ.

SPYSOK SKOROCZEN'

bołh. – bothars'ka	p. – pols'ka
br. – biłorus'ka	r. – rosijs'ka
hr. – hrec'ka	słn. – słowens'ka
dr. – dawniorus'ka	słc. – słowac'ka
łyt. – łytows'ka	stsł. – starosłowjans'ka
m. – makedons'ka	c.-sł. – cerkownosłowjans'ka
nim. – nimec'ka	cz. – czes'ka

Dżereła

Hrinczenko – HRINCZENKO Borys, red., 1907–1909, *Słovar' ukrajins'koji mowy*, t. I–IV, Wydawnictwo Akademiyi nauk Ukrajins'koji RSR, Kyjiw.

ESUM – MELNYCZUK Ołeksandr, gołow. red., 1982–2012, *Etymolohicznyj słownyk ukrajins'koji mowy*, t. I–VI, Naukowa dumka, Kyjiw.

Żełechiws'kyj – ŻELECHIWS'KYJ Jewhen, NEDILS'KYJ Sofron, 1885–1886, *Malorusko-nimeckyj słovar'*, t. I–II, Drukarnya tovarystva im. Shevchenka, Lwiw.

ŻSA 2008 – *Żytije i straždannia swiatoho swiaszczennomuczenyka Antyma, jepyskopa Nykomidij's'koho i z nym bahatioch*, w: Dmytro Tuptalo. *Żytija swiatych*, 2008, t. I (weresen'), Swiczado, Lwiw, pereklad W. Szewczuk, https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_01/saints_ua_01_003.php (data zwernennia: 2.02.2020).

ŻSA 2011 – *Żytije i straždannia swiatoho swiaszczennomuczenyka Antyma, jepyskopa Nykomidij's'koho i bagatioch*, w: Dmytro Tuptalo. *Żytija swiatych (Czet'ji Mineji) u 12 tomach*, 2011, t. I (weresen'), Swiczado, Lwiw, pereklad iz c.-sł. D. Syrojid, https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_01/saints_ua_01_002.php (data zwernennia: 20.10.2020).

ZB – SŁOBIDS'KYJ Serafym, 2003, *Zakon Bożyj*, Wydawnyczyj widdił UPC KP, Kyjiw.

- ISUJa – TYMCZENKO Jewhen, red., 1930–1932, *Istorycznyj słownik ukrajins'koho jazyka*, t. I, Derżawne wydawnictwo Ukrainy, Charkiw – Kyjiw.
- Katechyzm – *Katechyzm Katolyc'koi Cerkwy*, 2002, Misioner, Żowkwa.
- KISUJa – TYMCZENKO Jewhen, red., *Kartoteka Istorychnoho słownyka ukrajins'koho jazyka*, zberigajet'sia u widdili ukrajins'koi mowy Instytutu ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, Lwiw.
- KSUM^{16–17} – *Kartoteka Słownyka ukrajins'koi mowy XVI – perszoji połowyny XVII st.*, zberihajet'sia u widdili ukrajins'koi mowy Instytutu ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, Lwiw.
- MPP – *Pryjdite poklonimsia. Mołytownyk*, 2005, 5-te wyd., wypr., Swiczado, Lwiw.
- MPR – *Z wiroju i lubowju. Mołytownyk prawosławnoji rodyny z Psaltyrem*, 2007, Swiatohorec', Charkiw – Kyjiw – Lwiw.
- MJu – [*Propowid'*] *3 sicznia – swiatoji muczenyci Julijaniji Nikomydijs'koi i tych, szczo z neju*, [Chrystyjans'kyj portał Kirios]: <https://kyrios.org.ua/spirituality/svyato/7700-3-sichnja-svjatoyi-muchenitsi-julijaniyi-i-tih-scho-z-neju.html> (data zwernennia: 3.02.2020).
- SDR – SZEWCZENKO Wałentyna, 2004, *Słownik-dowidnyk z religijeznawstwa*, Naukowa dumka, Kyjiw.
- SDJa – *Słowar' driewnierusskogo jazyka (XI–XIV ww.)*, 1988–2002, t. I–VI, Russkij jazyk, Moskwa.
- Sw.DS – *Ijeromonach Mychajil (Karnauch), Swiatyj Dymytrij iz Solunia*, 2016, Kyjiw, http://www.archangel.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2694:sviatyi-dymytrii-iz-solunia&catid=19:7&Itemid=37 (data zwernennia: 2.02.2020).
- SĠRJa – *Słowar' russkogo jazyka XI–XVII ww.*, 1975–2006, t. I–XXVII, Nauka, Moskwa.
- Sreznews'kyj – SRIEZNIEWSKIJ Izmail, 1893–1912, *Matierialy dlia słowaria driewnierusskogo jazyka*, t. I–III, Tipografija impieratorskoj Akadiemii nauk, Sankt-Pietierburg.
- SSwCz – *Straždannia swiatych czudotwortciw i bezkorysływych likariw Kyra ta Iwana i swiatoji muczenyci Atanasiji z trioma don'kamy jii*, 2008, w: *Dmytro Tuptalo. Żytija swiatych*, t. V (siczen'), Swiczado, Lwiw, perekład W. Szewczuk, https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_05/saints_ua_05_031.php (data zwernennia: 3.02.2020).
- SSRLJa – CZERNYSZOW Wasilij, red., 1948–1965, *Słowar' sowriemiennogo russkogo litieraturnogo jazyka*, t. I–XXVII, Izdatielstwo AN SSSR, Moskwa.
- SSUM – HУMEC'KA Łukija, red., 1977–1978, *Słownyk staroukrains'koi mowy XIV–XV st.*, t. I–II, Naukowa dumka, Kyjiw.
- SSJa – *Słowar' starosławianskogo jazyka*, 2006, rieprintnoje izdaniye, t. I–IV, Izdatielstwo Sankt-Pietierburgskogo uniwersitieta, Sankt-Pietierburg.

- SUM – BIŁODID Iwan, red., 1970–1980, *Słownik ukrajins'koji mowy*, t. I–XI, Naukowa dumka, Kyjiw.
- SUM^{16–17} – HRYNCZYSZYN Dmytro ta inszi, red., 1994–2017, *Słownik ukrajins'koji mowy XVI – perszoji połowyny XVII st.*, t. I–XVII (wydannia ne zawerszene), Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, Lwiw.
- SUMD^{16–17} – HRYNCZYSZYN Dmytro, red., 1994, *Słownik ukrajins'koji mowy XVI – perszoji połowyny XVII st. Spysok wykorzystanych źerel*, Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, Lwiw.
- Czet. – *Czet'ja*, 1489, rukopys, zberihajiet'sia w CNB AN Ukrainy.

BIBLIOHRAFIJA

- BIŁOUSENKO Petro, 1993, *Istorija sufiksalojni systemy ukrajins'koho imennyka (nazwy czolowiczoho rodu)*, Kyjiwsk'ij derżawnyj pedahohicznyj instytut, Kyjiw.
- BIŁOUSENKO Petro ta inszi, 2010, *Narysy z istoriji ukrajins'koho słowotworennia (imennykowi konfiksy)*, TOW „LIPS” LTD, Zaporizzia–Krywyj Rih.
- DYDYK-MEUSZ Hanna, 2018, *Kombinatoryka w ukrains'kij mowi XVI–XVIII stolit': teorija, praktyka, słownik: monohrafija*, Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, Lwiw.
- KROWYC'KA Olha, 2005, *Ukrajins'ka leksykohrafija: teorija i praktyka*, Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, Lwiw.
- MYRONCZUK Oleksandr, 2014, *Nazwy czyniw swiatosti w istoriji relihijnoho stylu ukrajins'koji mowy: awtoref. dys. kand. fiłol. nauk: 10.02.01 – ukrajins'ka mowa*, Instytut ukrajins'koji mowy NAN Ukrainy, Kyjiw.
- SZTANDENKO Ulana, 2008, *Widimennyj sufiksalnyj słowotwir dijesliw u staroukrains'kij mowi XIV–XVIII st.*, Instytut ukrains'koji mowy NAN Ukrainy, Kyjiw.
- WOJTIW Hanna, 2015, *Semantyczna istorija słowa „myr[ъ]” w ukrajins'kij mowi XVI – perszoji połowyny XVII st.*, w: *Nowi doslidżennia pamjatok kozackoji doby w Ukraini. Zbirnyk naukowych statej. Pryswiaczujet'sia 100-riczcziu wid dnia narodżennia I.K. Swiesznikowa*, wyp. 24, Centr pamjatkoznavstwa NAN Ukrainy i UTOPIK, Kyjiw, s. 412–415.

Jury Osinczuk

CERKIEWNOSŁOWIANIZMY Z RDZENIEM *-MUK-/MUČ-* W ZABYTKACH STAROUKRAIŃSKICH Z XVI–XVII WIEKU

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki badań, których przedmiotem były wyrazy cerkiewnosłowiańskie zawierające rdzeń *-muk-/muč-*. Za bazę źródłową posłużyły zabytki piśmiennictwa ukraińskiego XVI–XVII wieku (akta, dokumenty sądowe, testamenty, opisy zamków, uniwersały kancelarii hetmańskich, dokumenty wspólnot kościelnych i szkolnych, kroniki, dzieła religijne, polemiczne i beletrystyczne, zabytki literatury naukowej i edukacyjnej, literatury liturgicznej, dziedzictwa epistolarnego itp.) wchodzące do korpusu źródeł *Słownika języka ukraińskiego XVI – pierwszej połowy XVII wieku* pod redakcją D. Hrynczyszyna i innych oraz *Słownika historycznego języka ukraińskiego* pod redakcją E. Tymczenki. Stwierdzono, że powyższe słowniki notują ponad trzydzieści różnych pod względem budowy wyrazów i fonetyczno-graficznych wariantów form wyrazowych z rdzeniem *-muk-/muč-*.

Podczas badań skupiono się przede wszystkim na analizie etymologicznej badanych leksemów, zmierzającej do ustalenia ich semantycznego etymonu, przy czym zauważono, że część cerkiewnosłowiańskich form wyrazowych to kalki z języka greckiego.

Przeprowadzona analiza wykazała także, że abstrakcyjne cerkiewnosłowianizmy z rdzeniem *-muk-/muč-*, zaświadczone w zabytkach XVI–XVII wieku, nie uległy znaczącym zmianom semantycznym w historii leksyki ukraińskiej. Niektóre natomiast słowa zostały częściowo zmodyfikowane semantycznie, w szczególności te, które weszły w skład stałych zwrotów języka ukraińskiego XVI i XVII wieku, a inne nabrały znaczenia przenośnego.

Historia analizowanych leksemów nie jest jednakowa: zdecydowana większość zbadanych cerkiewnosłowianizmów zachowała się do dziś w ukraińskim języku literackim, a także w mowie potocznej; część funkcjonuje w ukraińskiej praktyce liturgicznej.

ECCLESIASTICAL SLAVICISM WITH THE ROOT OF *-MUK-/MUCH-* IN THE OLD UKRAINIAN MONUMENTS OF THE 16TH AND 17TH CENTURIES

Summary

The article presents research results of the ecclesiastical slavisms with the root *-muk-/much-*. The research is based on monuments of Ukrainian literature written during the 16th–17th centuries (card catalogues, court documents, wills, descriptions of castles, universals of the offices of hetmans, documents of church and school fraternities, chronicles, works of religious, polemical and fiction, memos of scientific and educational literature, liturgical literature, epistolary heritage, etc.) included in the source database *Dictionary of the Ukrainian language of the XVI – the first half of the XVII century*, edited by D. Hrynychshyn and Chikalo M., and *Historical Dictionary of the Ukrainian language*, edited by E. Tymchenko. It was found that the dictionaries mentioned above list more than thirty words of different structure and phonetic-graphic variants of word forms with the root *-muk-/much-*.

The study focused on the etymological analysis of the studied tokens, which was aimed to establish their semantic etymon, while it was noted that some Church Slavonicisms are traces to the Greek language.

The analysis also showed that the abstract Church Slavonic words with the root *-muk-/much-*, attested in Ukrainian monuments of the 16th–17th centuries, did not undergo significant semantic changes in the history of Ukrainian vocabulary. On the other hand, some words have undergone a partial

semantic modification, particularly those that have become a part of the idioms in the Ukrainian language of the 16th and 17th centuries, while others have become figurative.

It is established that the historical part of the analyzed lexemes is not the same. The vast majority of the studied Church Slavonicisms have survived to this day in the Ukrainian literary language, as well as in the colloquial language. Some of them function in Ukrainian liturgical practice.

